

4. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація.– Л.: Літопис, 1997.– 297 с.

5. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст.– К.: Вища шк., 1999.– 215 с.

6. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства.– Л.: ПАІС, 2005.– 368 с.

7. Косиков В. Поль Верлен (1844–1896) // Верлен П. Три збірники стихів / Verlaine P. Trois recueils de poésies / Сост., вступ. ст. Г.К. Косикова.– М.: Радуга, 2005.– С. 5–10.

8. Черемшина Марко. Новели. Посвяти Василеві Стефанику. Ранні твори. Переклади. Літературно-критичні виступи. Спогади. Автобіографія. Листи / В. М. Русанівський.– К.: Наук. думка, 1987.– 448 с.

9. Шумило Н. М. До проблеми „ліризації” української прози кінця XIX–початку XX ст. // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр. / Відп. ред. М. Т. Яценко.– К.: Наук. думка, 1991.– С. 250–265.

УДК 821.161.2.09+821.111.09

Леся Гижя

ІДЕЯ ПОВЕРНЕННЯ НА БАТЬКІВЩИНУ В НЕОРОМАНТИЧНИХ ТВОРАХ Ю. ЯНОВСЬКОГО ТА Д. КОНРАДА

Висвітлено загальні закономірності вираження ідеї повернення на Батьківщину в контексті неоромантичних шукань Ю. Яновського та Д. Конрада. Значну увагу приділено думці про те, що український письменник через ідеологічні обмеження свого часу змушений був приховувати справжній смисл свого нарративу, який полягав в утвердженні національної ідеї шляхом наближення до Боголюдини. Ґрунтовний аналіз художніх текстів українського та англійського письменників доказує, що важливою ознакою неоромантичного ідеалу в екзистенційному світі є ідея повернення на Батьківщину.

Ключові слова: ідея повернення на Батьківщину, Боголюдина, спокута, алюзія, неоромантизм.

Huzha L. The Idea of Returning Home in Y. Yanovsky's and J. Conrad's Neoromantic Works. The article deals with general patterns which express the idea of “returning home” in the context of Y. Yanovsky and J. Conrad's neoromantic searchings. Considerable attention is paid to the opinion that Ukrainian writer under objective circumstances of his time was compelled to disguise the real meaning of his narrative which consists of strengthening the national idea with the help of approaching to God-man. The profound analysis of Ukrainian and English writers'

texts demonstrates that the idea of “returning home” is an important feature of neoromantic ideal in existential world.

Key words: idea returning home, God-man, penance, allusion, neoromanticism.

Дослідники творчості Ю. Яновського відзначають, що принциповим чинником його світогляду є вболівання за Україну. Зокрема О. Журенко стверджує, що в романі письменника „Чотири шаблі” в контексті омовлення історичної долі нації актуальним стає принцип історизму, що на рівні експериментального тексту утверджується в розмаїтих інтертекстуальних відгалуженнях [3, 12].

Загалом тексти Ю. Яновського слід сприймати в новій літературознавчій парадигмі, що дасть змогу побачити приховані смисли, закодовані для сприймання більш вдумливим читачем. Час, коли й автор, і читач перебувають у духовному діалозі, М. Бердяєв називає епохою творчості [1, 189]. Про нього М. Хвильовий у новелі „Редактор Карк” висловлюється так: „Творити – то є творити... І читач – творець, не тільки я, не тільки ми – письменники. Я шукаю, і ви шукаєте” [7, 140]. Загалом же і винахідник вітаїзму, і Ю. Яновський були романтиками за сутністю свого світобачення, тому вірили, що настане час, коли буде можливість вільно висловлювати свої погляди. Їхня віра також стосувалась і ролі читача, який виросте у своєму духовному стремлінні до того, аби справді побачити смисл свого життя та сутність „листа у вічність” письменників-неоромантиків. Недаремно То-Ма-Кі з роману „Майстер корабля” стверджує, що його наратив не слід розглядати в контексті традиційного роману, але як нову форму діалогу між автором і читачем: „Я не боюсь, що мій читач почне нудьгувати або йому не сподобається усмішка героїні. Коли б я писав романа, я за цим стежив би, і мені не тяжко було б шарпати героїв за ниточки, сидячи за сценою” [8, 2, 28]. Оскільки він пише для себе, намагається розгорнути свою думку, то він не хоче, щоб його наратив відповідав якимсь зовнішнім синтезуючим ідеологічним імперативам. Новий реципієнт повинен з’явитися, тому То-Ма-Кі не гнівається, якщо читач його зараз не розуміє: „Я не образусь так, як образився б романіст. Значить, ще не час йому читати мої мемуари. Я, лежачи в могилі, можу почекати ще сотню-другу років” [8, 2, 29]

Прагнення до творчого діалогу з читачем пояснюється тим, що, за висловом М. Бердяєва, людство повинно вступити в епоху

творчості, де воно зустрінеться з Богом, запропонувавши людське одкровення. Епоха творчості, у розумінні російського філософа, є релігійною епохою боголюдськості, що є підґрунтям для духовного відродження нації [1, 192]. Проте в умовах екзистенційного роздвоєння письменники-неоромантики, які тягнулися до Боголюдини, не могли відкрито говорити про абсолютні істини. Вони змушені були шифрувати тексти, аби приховати справжній смисл свого наративу. Це, зокрема, засвідчує С. Павличко, наголошуючи на проблематичності прочитання новітніх текстів 20-х рр. ХХ ст., що творилися під цензурним тиском. Дослідниця зауважує, що однозначно висловлювати свої думки, які суперечили б провідній лінії панівної ідеології, було дуже важко, тому частіше письменники змушені були вдаватися до двозначності. Відтак їхні тексти „треба вміти читати в широкому контексті творчості того чи іншого автора, розрізняючи справжні думки письменників і обов’язкову риторичку” [5, 175]. Такою обов’язковою риторикою у творах Ю. Яновського була революційна романтика, яка розвивалася відповідно до тогочасної ідеології. Цю думку поділяє Р. Мовчан, дослідниця ранньої прози автора, стверджуючи, що „історично конкретні події, їхній напружений ситуаційний перебіг є зовнішнім антуражем, тим самотнім матеріалом з української дійсності” [4, 213]. Справді, Ю. Яновського цікавила не стільки революційна героїка, скільки високе духовне переконання і можливість за його допомогою розв’язати трагічне протиріччя людського життя. Саме тому український автор працював у двох площинах, про які сам свідчив у записах, зроблених відразу після самогубства М. Хвильового: „Сидів допізна на юті, дивився на зорі, астральна якась нудьга, хочеться сказати до всіх нащадків, що не виходили з небуття (а вмуть, як і я), що я теж жив і дивився на ці сузір’я, і думав я не тільки те, що написав у книжках” [8, 5, 261]. Зовнішня парадигма репрезентує революційну романтику героїчних вчинків персонажів, друга площина заховає в собі абсолютну істину, чим, у розумінні українського автора, стало його прагнення до боголюдськості, яка в епоху духовного відродження може врятувати український народ. Розгортаючи неоднозначний дискурс, письменник будував відкритий твір, натяки для інтерпретації якого розкидані по поверхні всіх текстів. Отже, український автор змушений був у середовищі тогочасної комуністичної дійсності вдаватися до подвій-

ного кодування. З одного боку, він послуговувався відповідними елементами культурного коду, які робили текст його творів доступним для рецепції традиційним читачем. Водночас він його повторно закодував, що виражалось у формі іронічного дискурсу, який ставить під сумнів абсолютну цінність тогочасної ідеології та культури. Відтак ключем для розшифрування смислу повинна стати інтертекстуальна іронія, яка у вигляді різного роду цитат, алюзій окреслює шляхи більш ґрунтовного прочитання тексту автора. Стає зрозуміло, що відкритий наратив Ю. Яновського не пропонує інтерпретатору шлях у нікуди, але налаштовує його до сприймання творів у певному ракурсі, тобто готує до діалогу. С. Павличко відзначає, що, як правило, за двозначністю українських текстів того часу приховувалася спроба захистити українську національність у новій літературі [5, 175]. Саме тому численні цитати та алюзії на біблійний текст, символізуючи Боголюдськість як шлях до життя вічного в царстві небесному, передусім утверджували духовність української нації, бо, як відзначає ліричний герой поезії П. Тичини „Війна”: „Не сумуйте, смерті той не знає, / Хто за Україну помирає!” [6, 32].

Схожу парадигму внутрішніх шукань переживав англійський письменник Джозеф Конрад. Серед чинників поліфонічності його внутрішнього світу є те, що він, поляк за походженням, через суб'єктивні й об'єктивних фактори, проживав і працював за межами своєї країни, переважно в Англії, що вирішило його долю як англійського автора. Сімейні обставини (рання смерть матері й батька, який був революціонером, письменником і перекладачем), підневільне становище Польщі стали безсумнівними означниками скептицизму, що примушував Конрада шукати себе в контексті загальнолюдської розгубленості кінця XIX ст. Відтак провідним мотивом художніх пошуків і англійського, і українського авторів є ідея „повернення на Батьківщину”.

Зі Святого Письма знаємо, що з того часу, як Яків повертається на рідну землю, яку Господь заповідав Аврааму, в Ханаан-край, його звать Ізраїль, а його дванадцять синів – ізраїльтянами, предками дванадцяти родів вибраного народу. Історія Ізраїля є повільним і болісним сходженням до Христа, це історія нерішучості, повстань, людської вірності й людського падіння, а також Божої любові до людей. Обравши Авраама, Ісаака і Якова, Бог обрав народ. Із ним Він

уклав Завіт, щоб через нього звертатися до всього людства й проголошувати спасіння. Ідея вибраності українського народу Богом прочитується і в романі Ю. Яновського „Майстер корабля”. У творі Україна – Богом обраний народ, який успадкує царство боже через віру в Христа, через прийняття Його у своє життя, через уподібнення до Боголюдини, через зіслання Святого Духа.

Але Ізраїлю обіцяється ще і земний край Ханаан, чудова земля з оливковими садами й медовими ріками. Україна географічно вже має таку гарну й родючу землю, вона дана Богом, але ще не є цілковитою власністю своїх синів. Влада на ній або неукраїнська, або не така, якою повинна бути. Потрібно захистити Вітчизну від ворога з чотирьох сторін, – звідси й назва роману „Чотири шаблі”. Слід стати повновладними господарями своєї землі, утвердитися повнокровно на ній, заселити її своїми нащадками, створити міцну націю, об’єднану спільноту однодумців, дати їй справжню віру, високу культуру, мистецтво. Інакше кажучи, слід заново оселитися на Батьківщині, ніби знову повернутись сюди.

Як і Ю. Яновський, Д. Конрад бачить Батьківщину єдиним місцем, де можна знайти істину й сенс життя, а також відчутти мир і радість. Проте ідея повернення на Батьківщину у творах англійського письменника осмислюється по-іншому, оскільки спроби його героїв знайти притулок від жорстоких обставин життя завжди завершуються поразкою. Як наслідок, вони ніколи не повертаються на Батьківщину. Причина цього окреслена у словах Марлоу з роману „Лорд Джім”: „кожен з нас, повертаючись на батьківщину, наче складає звіт. Ми повертаємось на батьківщину, щоб зустріти там людей, які є вищими за нас, – наших родичів, наших друзів, – тих, кому ми коримось, і тих, кого любимо... щоб відчутти радість, вдихнути мир, пізнати істину, потрібно повернутися з чистим сумлінням... Там, на батьківщині, дівчата, яких ми любили, чоловіки, які стоять вище нас, ніжність, дружба, успіхи, радості! Але... ви повинні взяти нагороду чистими руками, інакше в ваших руках вона перетвориться в сухе листя і терни” [11, 169]. Отож стверджується думка про потребу покаятися, щоб очистити душу для того, щоб відбулося повернення на Батьківщину. Для героїв Д. Конрада таке повернення стає нездійсненим через їхню невіру в прощення гріхів. Наприклад, Лорд Джім з однойменного роману здійснює спробу висповідатися перед Марлоу

за свою провину: „він сповідався мені, наче я був наділений владою відпускати і затримувати. Він діставався глибини душі, маючи надію отримати від мене відпущення, яке не принесло би йому ніякої користі. То був один із тих випадків, коли найсвятіший обман не дає полегшення, жодна людина не може допомогти і навіть творець покидає грішника напризволяще” [11, 78]. У цих словах звучить невіра, яка здатна привести до жахливого, безпросвітнього відчаю, потрапивши під владу якого, людина стає рабом гріха й більше не бачить жодного шансу на спасіння.

Мотив спокути гріхів омовлюється також і в романі українського письменника. Героїня роману „Майстер корабля” – балерина Таях – після кількатижневого перебування за кордоном писала в листі до То-Ма-Кі, що вона „повторювала собі ніби молитву: «“Треба додому вертатися. Треба додому вертатися. Додому вертатися”. Приготуй мені прощення гріхів» [8, 2, 90]. Образ Таях викликає асоціацію з біблійним жіночим образом Марії Магдалини, яка до зустрічі з Господом була блудницею, але, пізнавши Бога, кардинально змінилась і присвятила своє життя служінню Йому. Подібно Марії Магдалині, Таях вела гріховне життя, але під впливом друзів То-Ма-Кі й Сева ступає на шлях виправлення і спокути. То-Ма-Кі стає її духівником, якому вона зізнається: „Я себе відчула самотньою і так далеко від чогось, що мені стало страшно. Але від чого далеко? Від батьківщини? Ні, милий, взагалі від чогось чи від когось” [8, 2, 72]. Таях розуміє, що ще нещодавно вона була далекою від Бога й пов’язує своє повернення на батьківщину із зустріччю з Господом. При цьому вона усвідомлює важливість очищення від гріхів. Наприкінці твору вона цілковито перероджується для нового життя.

Ідея успішного повернення на Батьківщину в українському контексті через віру в Господа проходить лейтмотивом крізь текстове полотно роману „Майстер корабля” Ю. Яновського. Розкодувати її смисл допомагає алюзія на біблійний образ Мойсея. Перше посилання на нього бачимо у творі, коли То-Ма-Кі отримує завдання скласти конституцію для кінофабрики. Для нього це було нелегкою справою, оскільки основному закону він мав підпорядковуватися сам. Тому новоспечений редактор усвідомлює важливість особливого дару з неба – Божої ласки та благословення у всіх людських починаннях. Йому пригадується Мойсей, який сподобився права говорити з Богом:

„Складати для себе закони – неприємна річ. Добре було Мойсеєві одержати їх на горі. Я їх проглядав і зробив висновок, що вони лише формулювали те, що вже існувало тоді на землі. Ці закони були в мозкових клітинах людей. Вони тисячоліття переливалися з кров'ю по жилах. Їх породила в голові перша ж проллята кров і перший передсмертний зойк” [8, 2, 29]. Ідеться, звісно, про Закон, який Бог дав Мойсеєві на горі Синай.

Відомо, що Мойсей був одним із Божих обранців, тим, хто через випробування пустелею підготував народ до прийняття Бога. У XIII ст. до Різдва Христового, коли народився Мойсей, єгипетський фараон, занепокоївшись зростанням кількості євреїв, наказав усіх новонароджених єврейських хлопчиків кинути до Нілу. Аби врятувати сина, мати його заховала й, коли йому виповнилося три місяці, поклала в кошик серед очерету на березі річки. Фараонова донька знайшла його й виростила як свою дитину: „І вона назвала йому ймення *Мойсей*, і сказала: „бо з води я витягла його” (Вих. 2, 10). У романі „Майстер корабля” один із головних персонажів називається Богдан. Уперше читач знайомиться з ним, коли його, як і Мойсея, рятують з води. „Ціле своє життя я невпинно топився” [8, 2, 62], – він говорить про себе. Щойно з'явившись на світ, його поклали в ночви „обмивати гріхи”, повитуха на мить відвернулася – і Богдан ледь не втопився. Кожного разу дивним способом його рятують, тому постійне повторювання мотиву витягнення з води дає можливість звернути увагу на семантику імені *Мойсей* – витягнений із води.

Пізніше, коли друзі То-Ма-Кі, Сев, Богдан, рибалка, хазяїн трамбака, дівчата Поля, Муха, Стелла сидять у кав'ярні й радяться, як найкраще побудувати корабель для Севової картини, кожен із них розгортає свою історію повернення на Батьківщину. Наприклад, одна з повій міста Поля розповідає історію про те, як її колишній коханий, „ухажор з воєнноплінних” дуже нудьгував за своєю батьківщиною і покинув Полю заради неї: „Повертатися на батьківщину боляче, бо він загубив мене. Чи не можна зовсім відмінити всі батьківщини? Щоб випекти залізом той біль і поробити веселими людей по світі? Я думаю, що не треба пускати назад тих, що зрадили раз своїм братам” [8, 2, 102]. Полин смуток перегукується з болем Джіма з твору англійського письменника. Проте песимістичний Полин голос є самотнім серед звучання багатьох обнадійливих голосів будівничих

корабля, що приведе їх на Батьківщину. Оскільки думки зводяться до переконання, що Батьківщина – це місце, дароване людині Богом, то вона повинна цінувати цей дар і приносити плоди своєї творчості саме тут, на Батьківщині.

Богдан зауважує, що він іноді хворіє „на ностальгію, цебто – у мене з’являється нудьга за батьківщиною” [8, 2, 64]. Оскільки його історія була найбільш правдоподібна та щира, то вирішили покласти її в основу майбутнього фільму. Богдан, прагнучи повернутися на Батьківщину, змушений був перенести великі страждання. Він спеціально переховується в трюмі з вугіллям на кораблі, що йде з Коломбо до гавані Балканського півострова. Там він прикидається мертвим, і його, як трупа, опускають за борт. У гавані, куди потрапив, Богдан знаходить місто, яке називає Табором, бо „там був концентраційний табір з моїми земляками, яких тягла додому ностальгія і цілющий біль пізньої свідомості” [8, 2, 65]. Він нагадує табір євреїв, колишніх рабів, обраних Богом людей, яких вів через пустелю Мойсей. Наратор прихильний до цих людей та засуджує інших, які зробили їх невольниками: „Раз на день приїздила сволоч до табору, тоді всі шикувались у дворі з дерев’яними рушницями. Їли гидко, працювати не пускали, щоб не розносили своїх думок по країні...” [8, 2, 64]. Богдан гадав, що їх повинні вислати на Батьківщину, тому він пішов до табору й вистраждав там кілька місяців.

Біблійний Мойсей веде свій народ до обіцяного краю сорок років, багато труднощів траплялося на їхньому нелегкому шляху. Не раз євреї впадали у розпач і ремствували на Мойсея за те, що він учинив. Але кожного разу Мойсей звертався до Бога, і Бог, являючи свою славу, рятував вибраний народ. І врешті ізраїльтяни досягнули свого місця призначення й унаслідували обіцяну землю. У Ю. Яновського історія Виходу розгортається дещо по-іншому: полковник, який обіцяв повернути ув’язнених на Батьківщину, завідомо мав іншу мету. Граючи на струні ностальгії, він обманує людей, обіцяє їм поїздку додому, а натомість продає їх в армію, аби вони в африканських пустелях билися з чорними повстанцями. Здогад Богдана, що їх не везуть додому, дуже нагадує сюжет роману Д. Конрада „Лорд Джім”. Кораблю „Патні” (назва якого походить від слова *Patria* – Батьківщина), на якому пливе близько восьмисот прочан до святих місць, загрожує невідворотна катастрофа. Аби врятувати своє

життя, капітан, його помічники та штурман Джім залишають судно з екіпажем і пасажирями напризволяще. Згодом за скоєний вчинок Джімове сумління не дає йому спокою, а його душа ніде не знаходить притулку від важких спогадів. У романі Ю. Яновського, навпаки, коли вчинилася боротьба на судні, то полковник, злякавшись смерті від рук в'язнів чи від очевидного затоплення корабля, втік у море. А румун – капітан – не зрадив свого корабля й пасажирів. Коли в'язні запитали його, чому він не тікав, вони ж його повісять, то той відповів: „Я хазяїн. Бриг – моя. Це – мій жона” [8, 2, 70]. Отже, коли капітан з помічниками тікають із борту „Патни” у Д. Конрада, то у Ю. Яновського – капітан є вірним своїм переконанням, що утверджує віру в успіх загальної справи.

Колишні в'язні, керівником яких на борту корабля стає Богдан, не можуть гідно повернутися на Батьківщину, бо вважають себе блудними синами, які сподіваються на прощення. Тому відсутність на щоглі судна прапора їхньої країни відображає внутрішній стан пасажирів: не гордість, а сподівання на помилування. Саме так наратор подає цю подію: „Була гірка неправда в тому, що ми пливли без жодного прапора. Скільки разів цей бриг повертався до континенту, гордо піднявши переможний шовк прапорів! На старість йому доводиться везти збезпрапорених солдат, які не сміють піднести над собою стяг зрадженої батьківщини” [8, 2, 65]. У цих словах прочитується алюзія на притчу про блудного сина (Лк 15, 11 – 32), яка також зустрічається в наративі англійського автора. Лорд Джім із однойменного роману Дж. Конрада не наважується повернутися на Батьківщину, тобто до свого батька, сільського священика, який, на думку Джіма, завжди вів благочестиве життя. Блудний син не вірить в те, що батько зможе зрозуміти і простити йому вчинене, він не сподівається на його любов. Так, занепадають духом лише невіруючі люди. Людина, у якої є міцна віра, завжди буде надіятися на всепрощаючу любов Отця, бо й сама вона прощає іншим. Саме тому через брак віри Джім не повертається на Батьківщину. А Богдан та в'язні з „Майстра корабля”, усвідомлюючи, що зрадили Батьківщину, наважуються, як блудні сини, повернутись до неї і надіятись на прощення. У них, а особливо в Богдана, є віра, яка виявилась спасенною.

Отже, ідея повернення на батьківщину є принциповим чинником неоромантичного ідеалу в контексті естетичних шукань українського

та англійського письменників. Аби вона мала реальне підтвердження на шляху до усвідомлення людиною смислу свого життя, потрібно вірити в Господа, а відтак – у кінцевий результат своєї справи, бо для Бога все є можливим. Така думка прочитується у підтексті роману Ю. Яновського „Майстер корабля”, де герої у прагненні до пізнання Бога творять культуру своєї нації. Джимові з однойменного роману Д. Конрада шлях на Батьківщину закритий через його фатальний вчинок, якого він допустився у зв’язку з втратою віри у вічне. Усе, що йому залишається – це спокута на чужині. Сам автор мислив своє повернення на Батьківщину неможливим, оскільки свого часу доклав чимало зусиль, щоб виїхати з Польщі, з якою пов’язував багато неприємних спогадів. Втеча із корабля „Патни” (батьківщини) змусила його все життя оправдовуватись передусім перед самим собою за скоєне колись „дезертирство”. Літературна творчість письменника стала своєрідною формою такої спокути.

Література

1. Бердяев Н. Опыт парадоксальной этики.– М.: Фолио, 2003.– 702 с.
2. Біблія.
3. Журенко О. Модерні тенденції української романістики 20-х років ХХ століття.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Ін-т л-ри.– К., 2003.–20 с.
4. Мовчан Р. Неоромантизм ранньої прози Юрія Яновського // Сильові тенденції української літератури ХХ століття.– К.: Фоліант, 2004.– С. 208–237.
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі.– К.: Либідь, 1999.– 448 с.
6. Тичина П. Війна //Розстріляне відродження: Антологія 1917–1933: поезія, проза, драма, есей.– К.: Смолоскип, 2002.– С. 32–33.
7. Хвильовий М. Редактор Карк // Хвильовий М. Твори: У 2 т.– К.: Дніпро, 1990.– Т. 1.– С. 136–154.
8. Яновський Ю. Твори: У 5 т.– К.: Дніпро, 1983.
9. Яновський Ю. Чотири шаблі.– Вінніпег: Новий шлях, 1952.– Ч. 1.– 120 с.
10. Яновський Ю. Чотири шаблі.– Вінніпег: Новий шлях, 1952.– Ч. 2.– 105 с.
11. Conrad J. Lord Jim.– London: Penguin, 1994.– 314 p.